

Stigmatizacija i identitet Roma - pogled »izvana«: slučaj učenika Roma u naselju Kozari Bok

---

Babić, Dragutin

Source / Izvornik: **Migracijske i etničke teme, 2004, 20, 315 - 338**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:303:066946>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial 3.0 Unported / Imenovanje-Nekomercijalno 3.0](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-19**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute for Migration Research -
Institutional repository for storing papers and data
sets](#)

UDK:316.7(497.5=214.58-057.874)
376.7(497.5=214.58)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 04. 10. 2004.
Prihvaćeno: 27. 10. 2004.

DRAGUTIN BABIĆ

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

Stigmatizacija i identitet Roma – pogled »izvana«: slučaj učenika Roma u naselju Kozari Bok*

SAŽETAK

Romi su marginalna skupina u hrvatskom društvu, nedovoljno uključena u različite segmente socijalnog ustroja. U ovom radu analiziramo intervjue provedene u OŠ dr. Vinka Žganca, Kozari Bok. Intervjuirali smo osam (8) nastavnika u toj školi, koji izvode nastavu u razredima koji u svom sastavu imaju i učenike iz romske etničke skupine. Socioekonomski ambijent i kulturni obrasci u kojima se socijaliziraju mladi Romi znatno odstupaju od dominantnoga sociokulturnog obrasca, što pripadnike te etničke skupine dodatno marginalizira i »isključuje« iz lokalnih zajednica u kojima obitavaju, pa i širih socijalnih struktura. Za učenike Rome, osim tih nepovoljnih ambijentalnih razloga, nepoznavanje ili slabo znanje hrvatskog jezika čini veliku prepreku u procesu integracije u školski sustav. Stigmatizacija Roma segment je sociopsihološkog ozračja u Hrvatskoj, koji je generirao i tolerirao takav oblik socijalne interakcije i u kojemu je takav oblik nastupanja bio toleriran u krugovima koji predstavljaju dominantnu kulturu. Stigmatizacija je primijećena i u školi, posebno u konfliktnim situacijama kada su Romi nazivani Ciganima. To je i napad na romski identitet, na što su učenici Romi posebno osjetljivi. Najteže pitanje/problem u procesu integracije Roma jest upravo pitanje identiteta. Kako i koliko mijenjati romski način života, kao pretpostavku kvalitetne integracije, ne ugrožavajući pritom identitet skupine?

KLJUČNE RIJEČI: Romi, škola, stigmatizacija, identitet, Kozari Bok

1. Uvod

Što mi ne-Romi najprije pomislimo kad čujemo riječ Ciganin ili, u korektnijoj verziji, Rom? Sjetimo li se pritom njihovih pjesama, plesova, poslovice, koje afirmiraju ljudske vrijednosti kao što su *sreća, ljubav, sloboda*, ili nam »pred oči« dolaze prljavi mali Romi, njihove majke koje prose po ulicama, Romi koji krađom dolaze do sredstava za egzistenciju? Ili se možda prisjetimo udomaćene »pedagoške« prijateljice: »Ako ne budeš dobar, ukrast će te Cigani.« Takav diskurs trebao bi nas dovesti do središnjeg pitanja/problema ovog rada: kako percipiramo Drugoga (u ovom slučaju Rome) i kakva je autopercepcija pripadnika te skupine u lokalnoj zajednici (naselje Kozari Bok). U interakciji percepcije Roma od strane ne-Roma i romske autopercepcije događa se socijalna konstrukcija romskog *identiteta* i nadaje se odgovor na pitanje tko su Romi, kakav

---

* Ovaj rad posvećujem nedavno preminulom profesoru Stipi Šuvaru kao znak zahvalnosti za njegov utjecaj na moj sociološki razvoj od studija sociologije do doktorata.

je njihov odnos prema ne-Romima i mogućnost akcije/djelovanja pripadnika te skupine unutar lokalnih zajednica, ali i širega socijetalnog okvira.

Sociokulturno i političko okruženje u kojem se socijalno konstruiraju identiteti u Hrvatskoj, opterećeno je kako tradicionalnim predrasudama i stereotipima o drugom/drugačijem, tako i situacijskim, proizvedenim u ratnom/poslijeratnom razdoblju i tranziciji hrvatskoga društva iz socijalističkoga u višestranačko političko ustrojstvo. Predrasude i stereotipi su, pogotovo uoči i tijekom samih ratnih sukoba, »pojačani« izrazitim stigmatizacijama nekih etničkih/nacionalnih skupina, što je dodatno opteretilo sociopsihološko ozračje u Hrvatskoj. Iako »cigani« nisu izrazito na udaru (prioritet su bili »ustaše« na bivšim »balvan« prostorima i »četnici« u ostalom dijelu Hrvatske), kao izrazito marginalna skupina u svim prostorima i vremenima, Romi su i u navedenim procesima/razdobljima među najpogođenijima. Ukupno siromaštvo društva u ratnom vremenu dodatno marginalizira marginalne i gura ih ispod minimuma elementarnog ljudskog dostojanstva. U zagrebačkom naselju *Kozari Bok* živi znatna skupina Roma i tu njihova djeca pohađaju školu. Zanimalo nas je kako Rome percipiraju ne-romski pripadnici, u ovom slučaju nastavnici (to smo nazvali pogledom »izvana«), da bismo doznali pomoću tehnike intervjua nešto više o kvalitativnoj razini njihove simboličke prezentacije i svakodnevne socijalne interakcije u mikrosocijalnom ambijentu lokalne zajednice. Simbolički resursi u ovom slučaju imaju izraženo praktično značenje i, ovisno o nalazima istraživanjima, navode nas na zaključak o mogućim posljedicama po egzistenciju Roma u naselju Kozari Bok. Intervjui provedeni u naselju Kozari Bok čine predložak za analizu stigmatizacije romske djece u tom okruženju, kao i spoznaju o tome što se događa s identitetom pripadnika te etničke skupine u nastojanju kvalitetnije integracije u hrvatsko društvo na razini lokalne zajednice.

2. Kako percipiramo Drugoga: predrasude, stereotipi, stigmatizacija

Socijalna interakcija i komunikacija aktera u lokalnim zajednicama »proizvode« socijalne odnose koji sačinjavaju supstrat tih mikroentiteta. Dijapazon međusobnog (su)-djelovanja pripadnika različitih skupina sačinjavaju različiti rasponi socijalne bliskosti (distance), od velike bliskosti, kooperativnosti, srdačnosti, tolerancije, do onih koji uključuju indiferentnost, netrpeljivost, pa i različite vrste sukoba sve do oružanih. Socijalni odnosi ne konstruiraju se u simboličkom vakuumu, već u socioprostornom ambijentu koji već baštini spektar različitih »istina« o drugima/drugačijima. Te percepcije o Drugima nastaju internalizacijom stavova i mišljenja već ranije kreiranih u javnosti a prenose se do aktera primarnom i sekundarnom socijalizacijom. Kako su te »istine« uglavnom i najčešće vrlo uopćene tvrdnje o drugim pojedincima i skupinama, možemo govoriti o stvaranju, prijenosu i obnavljanju predrasuda i stereotipa, a ukoliko neka obilježja imaju izrazito tešku konotaciju po aktere, tada je u pitanju stigmatizacija. Što u sociopsihološkom ozračju označuju ovi pojmovi i kako su definirani u sociološkim analizama? Koja je, nadalje, njihova funkcionalna važnost za romsku etničku skupinu i socijalni identitet mladih pripadnika te skupine (u našem slučaju učenika osnovne škole)?

Pođimo od navedenih pojmova. Predrasuda se, kako navode neki autori, može definirati kao »oblik društvene anti(sim)patije, koja se očituje u pogrešnoj i neprihvat-

lljivoj generalizaciji i pristranom vrednovanju pripadnika drugih društvenih grupa, a koja počiva na dinamici grupnog uključivanja i isključivanja sa tendencijom ka regresiji u primitivne oblike agresivnosti u slučaju porasta međugrupnih napetosti. Ova tendencija ka regresiji je pravilo kod etničkih predrasuda« (Supek, 1992: 64). Djelovanje pod utjecajem predrasuda, po *Allportu* (Šiber, 1998) očituje se u nekoliko stupnjeva, od najblažega kao što je ocrnjivanje, preko izbjegavanja i diskriminacije sve do onih najtežih, fizičkog napada i genocida. Kako ističe V. Katunarić, »politika etničke mobilizacije pokreće mehanizme društvenih predrasuda. Predrasude učvršćuju ili povećavaju etničku distancu, usporedo jačajući etnocentrizam« (Katunarić, 1991b: 131). Ratni sukobi na prostorima bivše Jugoslavije aktivirali su sve navedene oblike predrasuda o drugim nacionalnim/etničkim skupinama, od isticanja njihove inferiornosti, i to svih pripadnika (»svi su oni isti!«), do ataka na pripadnike ciljanih skupina sve do njihove fizičke likvidacije. Predrasude imaju nekoliko temeljnih mehanizama konstrukcije, pa ih se može interpretirati kao tradicionalne, konformističke i frustracijske (Šiber, 1998). Predrasude su dio vrijednosnih sudova koje pojedinci usvajaju u procesu učenja i vlastitog razvoja u užim i širim socijalnim skupinama. Na taj se način preuzimaju, najprije u roditeljskom domu i na »ulici«, a onda i u školi, socijalizacijske »istine« o Drugima (pa onda i nacionalno/etnički različitim), čije usvajanje najčešće i uglavnom prethodi empirijskoj provjeri. Drugi su »obilježeni« i prije nego što smo ih upoznali. I dok smo Mi međusobno različiti, Oni su vrlo slični, a u socijalno intenzivnim situacijama »pretvaraju« se u iste. S obzirom na intenzitet socijalizacijskih mehanizama u ranijoj životnoj dobi, kasnije životne spoznaje mogu redefinirati odnos prema pripadnicima drugih skupina. To se i događa, a već usvojena socijalizacijska vrednovanja bivaju samo potisnuta i moguće ih je aktivirati u kriznim vremenima, kada počinju funkcionirati kao samoispunjavajuće proročanstvo. Ili, kako to zamjećuje Katunarić, »političkim putem oni (mehanizmi društvenih predrasuda, o. a.) se mogu inducirati ili pojačavati, odnosno reducirati ili stišavati, ovisno o strategijama političkih elita. No svaki politički sistem više parazitira na predrasadama nego što ih razgrađuje, budući da one služe kao važan oslonac subjektivnog prihvaćanja objektivnog poretka u društvu« (Katunarić, 1991b: 131).

Drugi mehanizam konstrukcije predrasuda jest konformizam. Socijalna situacija nameće pojedincima i okvir ponašanja, a socijalni pritisak često sputava pojedinčeve stavove i čini ga pretjerano prilagodljivim. Potreba grupne identifikacije, podlijeganje kolektivnim mišljenjima i stavovima i pritisak na sve koji misle drugačije od dominantnih društvenih snaga i njihovih ideoloških »objašnjenja« socijalne zbilje, uzrokuju kolebljivost pojedinaca i njihovo priklanjanje većinskim stavovima.

Treći su izvor predrasuda psihofizička stanja pojedinca i njegova nemogućnost osobne realizacije i lišavanje u zadovoljenju vlastitih potreba, pa se taj tip predrasuda naziva frustracijskim. Nemogućnost postizanja vlastitih ciljeva dovodi do premještanja nezadovoljstva na druge/drugačije (»žrtveni jarac«), a to je sociopsihološki ambijent pogodan za pripremu agresivnog ponašanja, što politički establišment vrlo dobro »zna«, a onda i koristi u turbulentnim socijalnim zbivanjima.

Stereotipi su, za razliku od predrasuda, nešto blaže pristrano mišljenje, krute i teže promjenjive percepcije pojedinaca i skupina u društvu. U sociologiji je stereotip »kruto i pojednostavljeno uopćavanje koje ljudi imaju o društvenom ponašanju drugih

ljudi ili skupina, obično izgrađeno na negativnim i nekada na pozitivnim predrasudama« (Heršak, 1998: 261).

Još jaču konotaciju od predrasuda u socijalnoj interakciji i komunikaciji nosi stigma. O razlici aktualnoga i virtualnog socijalnog identiteta prvi je pisao E. Goffman (1968), ističući da je stigma oznaka za procjep između tih dvaju identiteta. Jaka obilježja koja se nameću pojedincima, uz njihovu dugotrajnost, obično donose nevolje i poteškoće, iako se pojedinci u nekim slučajevima stigmom mogu i okoristiti. Stigmatizacija se, po mišljenju S. Vrcana, izražava u tri (3) glavna oblika. Prvi je stigmatizacija pojedinaca zbog nekih njihovih osobnih značajki (npr. »ćoro« – problem vida, »mulac« – izvanbračno dijete i sl.). Zatim, kao drugi oblik navodi se kolektivna stigmatizacija onih skupina koje »odstupaju« od društvene normalnosti (»vlaji«, »purgeri«, »tovari« i sl.). I dok su prva dva oblika folklorna, treći oblik stigmatizacije politički inscenira i perpetuira sam državni aparat (npr. jugoslavenski slučaj 1948. i obračun sa »staljinistima«, 1971. i »proljećari« i sl.) (Vrcan, 2003). Izrazito jaka i politički instrumentalizirana »upotreba« kulturnih razlika u političkim, a onda i ratnim sukobima na prostoru bivše SFRJ stvorila je vrlo stigmatizirajuće ozračje u kojima su rabljene jake etikete (ustaša, četnik, balija) koje se masovno pripisuju onima drugima, bez iznimke. Takav sociopsihološki obrazac uzrokovao je mnoštvo ljudskih tragedija, a podržavan je (često i iniciran) putem medija od strane vladajućih establišmenata u bivšim jugoslavenskim republikama.

Predrasude i stereotipi prema Romima izrazito su naglašeni od njihova dolaska u Europu. Uz tu etničku skupinu uglavnom se »vežu« jaka obilježja, pa se može govoriti i o njihovoj kontinuiranoj stigmatizaciji u prostoru obitavanja ili prolaska. Koji su uzroci takve percepcije ne-Roma i perpetuiranja predrasuda, stereotipâ i stigme? Tome svakako pridonosi drugačiji fizički izgled, zatim specifični (supkulturni) način življenja (nomadi, posebna zanimanja), različite legende (primjerice ona da su iskovali čavle za Isusovo pribijanje na križ) i sl. Kako Romi u dugom povijesnom razdoblju uglavnom nisu mijenjali te kulturne obrasce, to je samo poslužilo kao »opravdanje« za već stvorene predrasude i njihovo daljnje širenje. Na javnoj sceni počeo je funkcionirati motiv »samoispunjavajućeg proročanstva«, što je u »teškim« vremenima uzrokovalo pojedinačne ili još češće i masovne tragedije za tu etničku skupinu. U ovom radu želimo spoznati u kakvom sociopsihološkom ozračju egzistiraju učenici Romi i koliko škola kao odgojno-obrazovna ustanova može (i čini li to?) utjecati na smanjenje navedenih negativnih sociopsiholoških obrazaca koji čine svakodnevicu u socijalnoj interakciji i komunikaciji te etničke skupine.

3. Problemi identiteta u stigmatizirajućem sociokulturnom ambijentu

Što je identitet i o kakvim identitetima se govori i raspravlja na početku 21. stoljeća? Identitet svoj korijen baštini od latinske riječi *identitas* < *idem*: isti, što se tumači kao istovjetnost, potpuna jednakost, odnos po kojemu je nešto (npr. biće ili svojstvo) u različitim slučajevima ili pod različitim vidovima jednako samo sebi, odnosno isto (*Enciklopedija JLZ*, 1979). U doba postupne dekonstrukcije moderne i nastajanja »nove« epohe, poznatije kao postmoderna, posebno se aktualizira pita-

nje/problem identiteta. Po čemu se pojedinci i skupine međusobno razlikuju, zašto su te razlike važne i temeljno pitanje: kako i na kojim načelima mogu koegzistirati tako diverzificirani i mnogostruki identiteti. Kraj velikih »ideologijskih priča« aktivirao je pravo na različitost i drugo/drugačije poimanje socijalne zbilje, kao i njezinih različitih i raznovrsnih sudionika. Različitost i brojnost identiteta, od rodnih, regionalnih, rasnih, jezičnih, vjerskih, političkih, generacijskih, etničkih, nacionalnih, klasnih i dr., posebno generiraju procesi globalizacije i fragmentacije modernih društava, uz otpor globalizaciji na lokalnoj razini i težnju za očuvanjem vlastitih posebnosti. Iako je identitet važan u različitim segmentima društva, posebno se propituje, analizira, ali i »živi« nacionalni/etnički identitet. Raspad svijeta socijalizma samo je dodatno potencirao identificiranje s nacionalnim/etničkim, a onda i mogućnost manipulacije, što često u životu dovodi do aktiviranja predrasuda i stereotipa o drugom/drugačijem, ali i do fizičkog nasrtaja pa i genocida nad ne-pripadnicima vlastitog etnosa/nacije. Ratni sukobi na bivšem jugoslavenskom prostoru potisnuli su pravo na različitost i uzrokovali mnoštvo ljudskih tragedija, posebno onih pojedinaca i skupina koji su imali tu nesreću da nisu okruženi »svojima«.

Razmatrajući problem identiteta E. Pusić smatra da se unutar zajednice može/ treba analizirati pitanja *identiteta – diverziteta – kapaciteta* (Pusić, 1995). Problematiziranje identiteta po tom autoru uključuje pitanja tipa: Tko su članovi zajednice? Tko smo mi? Ma kakav odgovor bio, njime je povučena »crta razlike« mi/drugi. U Roma je izražen problem diverzificiranog identiteta, što je posljedica međusobnog nepriznavanja, kao i sukoba plemenskoga karaktera unutar tog etnikuma. *Diverzitet* polazi od pitanja poput, tko su ljudi s onu stranu, preko granice, kao i kakav stav prema njima zauzeti. Povijesno, najčešći odgovor bio je: treba ih podjarmiti, vladati njima, istjerati ih ili čak istrijebiti. Kako u demokratskim državama tehnologija vladanja ne može ignorirati institucionalno reguliranje skupa ljudskih prava, manjinske se skupine nastoje marginalizirati. Marginalizacija je najčešće prisutna na socioekonomskoj razini, što se objašnjava slabijom motivacijom pripadnika takvih skupina za sudjelovanjem u gospodarskoj utrci i sl. Resursi su i u najbogatijim društvima/državama ograničeni i raspodjeljuju se hijerarhijski, pa i po etničkoj/nacionalnoj razdjelnici.¹

Romi su svugdje uglavnom »stranci«.² Razlozi su višestruki, od drugačijeg fizičkog izgleda, marginalne socioekonomske, obrazovne i ukupne društvene pozicije/statusa, do uobičajenih tradicionalnih predrasuda prema toj etničkoj skupini. Njihov *kapacitet* je u odnosu na ukupno »društvo« vrlo malen i otuda se perpetuira siromaštvo

¹ Na primjeru SAD-a, V. Katunarić će istaći da su unutar socioekonomskog stratuma u prednosti WASP pripadnici društva. I pored liberalnih načela »jednakih šansi«, postoje velike razlike među etničkim skupinama, s posebnim utjecajem bijelaca anglosaksonskoga podrijetla protestantske religijske pripadnosti. »'Nacionalna država' na Zapadu je pravno-politički zamišljena kao zajednica ravnopravnih građana. Ona ipak ima jasno izdvojenu etničku jezgru, matičnu kulturu društvene većine. Taj supstrat nije univerzalistički i egalitaristički, nego partikularistički i hijerokratski. Zna se tko je domaći, a tko stranac i koja im mjesta pripadaju« (Katunarić, 1991: 117).

² Po nekim procjenama, u Europi ima oko 7,5 milijuna Roma, od toga najviše u Rumunjskoj, oko 2,5 milijuna, zatim u zemljama bivše Jugoslavije, 900.000, Bugarskoj 800.000, Mađarskoj 600.000 itd. (*Etudes tsiganes*, 1/1993, u: Štambuk, 2000: 199).

i marginalnost poput nekih »začaranih krugova pakla« (Đurić, 1987). Koje su mogućnosti djelovanja? Bilo da se radi o snazi ekonomije, novca, tenkova ili uvjerenja, Romi nemaju ništa od toga, osim u posljednje vrijeme nešto naglašenije »postmodernističke« in-pozicije. Otkud ta promjena? Upravo razdoblje koje u sferi interpretacije simboličkih tvorevina obilježava dominantna teza o kraju velikih »ideologijskih priča« (uz pretjeranu samouvjerenost o kraju ideologija koja samo generira novu ideologičnost), u prvi plan ističe pitanja identiteta, njihove mnogostrukosti, diverzificiranosti, ali i pravo na artikulaciju i politički/društveni legitimitet. Pitanja smisla egzistencije pojedinaca i skupina u umreženom društvu (Castells, 2002) značajno pridonose zanimanju intelektualaca i političara za problem identiteta različitih skupina. Za skupine je karakterističan kolektivni identitet, a njegovo izgrađivanje događa se u prostoru koji je označen odnosima moći, pa utoliko Castells predlaže tri (3) oblika i izvora izgradnje identiteta i to: *legitimiraajući identitet*, *identitet otpora* i *projektni identitet*. O čemu se radi i koje su moguće interpretacije primjenjive na status Roma u Hrvatskoj?

Legitimiraajući identitet uvode dominantne skupine u društvu, a to svakako nisu Romi. Utoliko se može poći od institucionalnih određenja položaja nacionalnih/etničkih manjina i iz toga izvedenih njihovih prava, a tu su Romi zbog broja, etnomimikrije, a onda i ukupno marginalne pozicije prisutni kao rubni (periferni) entitet hrvatskoga društva. Nasuprot dominantnom identitetu, identitet otpora stvaraju socijalni akteri čiji je status obezvrijeđen i stigmatiziran. Koliko se Romi mogu ovdje prepoznati? Donekle da. U Roma se uglavnom radi o uključivanju u projekte civilnog društva/države, o nedovoljnoj vlastitoj samoaktualizaciji u javnom prostoru. Razlozi su u nedovoljnoj ili vrlo slaboj odgovornosti Roma, prevladavanju kratkoročnih i egoističnih interesa, nedovoljno razrađenoj strategiji i teškim »utezima« vlastite tradicije, kao i percepcije Roma od strane većinskih pripadnika društva, što ih najčešće i dalje ostavlja na margini margine društvenih zbivanja. Svijet je sve povezaniji, a komunikacije su sve gušće. Što to znači za »trojni obrazac« identitet – diverzitet – kapacitet, posebno u slučaju romske populacije? Ljudi su članovi sve većeg broja krugova interesa i pripadnosti, istodobno se afirmira načelo pluralnog identiteta umjesto apsolutne pripadnosti. Kakav je odnos diverziteta i kapaciteta? Dok je »diverzitet izvan sustava izvor smetnji za sustav, ... diverzitet integriran u sustav je, obratno, izvor snage, jer povećava kapacitet sustava da vlastitom raznovrsnošću adekvatno odgovara upravo na smetnje iz okoline« (Pusić, 1995: 9). Romi ne smiju ostati diverzitet izvan sustava i to ne toliko zbog samog ustroja hrvatskoga društva/države, već upravo zbog njih samih. Veća integracija nužan je minimum pretpostavki koje mogu omogućiti rješavanje »romskih pitanja« i poboljšati egzistenciju pripadnika romskog etnosa. Nužna je, kako to primjećuje E. Pusić, koegzistencija identiteta: »Mi smo Hrvati, ali smo i Evropejci, kršćani, ateisti, tokari, pravnici, slikari, potrošači, poreski obveznici, ljubitelji muzike, nogometa itd. Nijedno od naših opredjeljenja ne može uvijek i svagdje imati prednost pred onim drugima« (Pusić, 1995: 9). Odgovor na pitanja diverziteta u Hrvatskoj trebao bi biti: integracija, a problem je posebno važan za perspektivu romske populacije u Hrvatskoj.

Što nudi i tko stvara projektni identitet u slučaju socijalnog statusa i egzistencijalne situacije romske populacije? Ima li »izlaza« i kakva je budućnost Roma kao etničke skupine u hrvatskom društvu? I dok, kako primjećuje L. Steindorf, nacije traže

svoju legitimaciju preko traženja etničkih korijena unutar pozivanja na stare države, za Rome se to ne može reći (Steindorf, 2000a). Oni se mogu pozvati samo na svoje zajedničko podrijetlo. Projektni identitet uključuje viziju međusobne interakcije različitih društvenih skupina u multikulturalnoj institucionalnoj mreži i liberalnodemokratskom političkom okruženju. Romi su tu hendikepirani već u startu. Pripadnici te skupine nedovoljno su ili vrlo slabo organizirani, često međusobno razdvojeni na »klanove«, čiji se »ušančeni« položaji brane nauštrb funkcionalnog udruživanja i organiziranja. Stoga, iako ima hvalevrijednih napora pojedinaca, pa i nekih udruga, pogotovo u sferi kulture i obrazovanja, izrazita fragmentiranost te skupine, najčešće po »plemensko-klansko-afektivnom« obrascu, onemogućava stvaranje projekta-izlaza i projekta-vizije koji bi na drugi način pozicionirali Rome u socioprostorni sustav i institucionalno-politički ambijent (u ovom slučaju hrvatskoga društva). No, ostaje još jedan problem, pored navedenog organizacijskog. To je sam »način života« te populacije, koji već u samom nukleusu s izrazito niskim standardom, marginalnim socioekonomskim položajem i kulturnom inferiornošću, obeshrabruje svaki pokušaj integracije Roma u šire društvo. Ostaje naravno i pitanje: žele li to Romi? Tako teška situacija generira i njihove stavove, pa su oni vjerojatno bliži perpetuiranju *statusa quo* nego činjenju napora da se izide iz ovoga »geta«. Tek dugotrajnom, ali intenzivnom i učinkovitom akcijom, kako »izvana« (država, udruge civilnoga društva) tako i »iznutra« (bolja i učinkovitija organizacija samih Roma) može se postići postupna integracija u »društvo« koja bi uključivala i promjenu romskog načina života. Pritom, s obzirom na vrlo malen kapacitet te skupine, u početku je presudan utjecaj države i udruga civilnoga društva. Koji je njihov motiv u ovom slučaju? Umreženost u procese europskog integriranja, pojačano zanimanje za Rome u Europi, »pritisци« pojedinih udruga civilnoga društva i tendencija stvaranja moderne demokratske države od aktera unutar Hrvatske mogu u međusobnoj interakciji i koordinaciji biti za početak dostatan motiv za stvaranje temelja kvalitetne integracije Roma u hrvatsko društvo. Ako se i unutar te etničke skupine stvori kritična masa koja želi drugačiju egzistenciju pa i po cijenu nekih promjena romskog identiteta, mogu se očekivati barem početni rezultati u tom smjeru.

4. Empirijski nalazi (intervju)

Intervjui su provedeni u OŠ dr. Vinka Žganca u zagrebačkom naselju Kozari Bok. Odlučili smo se za to naselje jer u njemu obitava znatan broj Roma,³ a njihova djeca pohađaju osnovnu školu. Intervju se sastojao od osam (8) pitanja, a na pitanja je odgovaralo ukupno osam (8) nastavnika te škole.⁴ Pitanjima postavljenim u intervjuima željeli smo doznati koliko su učenici Romi integrirani u školski i obrazovni sustav,

³ U Hrvatskoj je prema popisu stanovništva iz 2001. registrirano 9463 Roma ili 0,21% od ukupne hrvatske populacije. U gradu Zagrebu bilo je prema istom popisu 1946 stanovnika iz romske etničke skupine, što čini 0,25% stanovnika Zagreba. Najveći dio od toga broja zabilježen je u gradskoj četvrti Peščenica-Žitnjak gdje se nalazi naselje Kozari Bok. U toj zagrebačkoj četvrti nalazi se oko 37% svih Roma grada Zagreba ili ukupno 751, što u toj četvrti čini 1,29% u ukupnom stanovništvu.

⁴ Zahvaljujem ovom prilikom ravnateljici OŠ Vinka Žganca, Ljerki Franić, kao i svim nastavnicima koji su pristupili intervjuu, a posebno Snježani Ćubrilo, koja mi je najviše pomogla prilikom intervjuiranja.

postoji li stigmatizacija pripadnika te etničke skupine u razrednim odjelima i kako se socijalno konstruira identitet mladih Roma u interakciji samoidentifikacije samih Roma i percepcije njihova identiteta od strane ne-pripadnika unutar mikrosocijalnih tvorevina kakve su razredne zajednice.

4.1. Pogled »izvana«: Stigmatizacija i identitet učenika Roma u naselju Kozari Bok

Pogled »izvana« uključuje percepciju i interpretaciju statusa mladih Roma od strane njihovih nastavnika. Počeli smo pitanjem o kvaliteti integracije i savladavanju gradiva učenika Roma.

1. Učenici Romi pohađaju OŠ dr. Vinka Žganca u Kozari Boku. Jesu li »uklopljeni« u razred i koliko uspješno savladaju nastavno gradivo?

»Učenici Romi su uklopljeni u razred. Gradivo dosta teško savladavaju. Uspjeh koji postižu je oko trojke ili niže.« (*defektolog-socijalni pedagog*)

»Moji učenici (ukupno 2) su uklopljeni u razrednu zajednicu iako dječak povremeno agresivno reagira i želi nametnuti svoj autoritet.« (*učiteljica razredne nastave*)

»Uglavnom su dobro uklopljeni, ali nastavu slabo prate zbog jezičnih poteškoća.« (*nastavnik hrvatskog jezika*)

»Romi su uklopljeni u razredne odjele po svemu: sudjeluju u životu razrednog odjela i škole. Kao i svi ostali učenici uključeni su u druženja, stvaranje skupina po prijateljstvu, idejama za netašluke, slobodnim aktivnostima, učeničkim dogovorima itd. Nastavno gradivo ne savladavaju uspješno. Slabog su predznanja, teško im je učiti jer ne znaju jezik.« (*nastavnica hrvatskog jezika*)

»Učenici Romi se teže uklapaju u razredu. Sporije usvajaju nastavne sadržaje. Uglavnom većina učenika Roma imaju teškoća u usvajanju gradiva.« (*učitelj razredne nastave*)

»Učenici Romi su uklopljeni u razred, teško savladavaju nastavno gradivo.« (*učitelj razredne nastave*)

»Učenici Romi su potpuno 'uklopljeni' u razred, ali po uspješnosti svladavanja nastavnog gradiva, uz vrlo rijetke iznimke, među najslabijim su učenicima. Većina ih je među učenicima koji se upućuju na popravne ispite pa i ponavljanje razreda. Problem je u tome što školu doživljavaju uglavnom kao mjesto gdje mogu dobiti besplatno užinu, a za učenje uopće ne pokazuju interes. Tako je u šestom razredu jedan Rom, koji svake godine ide na popravni ispit, a izvrsnih je sposobnosti. Da redovito uči, mogao bi biti odličan učenik. U nekim slučajevima se pribjegava ishođenju prilagođenog programa za učenike Rome, ali je to često neopravdano jer ti učenici jednostavno ne žele učiti pa se čini da nisu sposobni savladati nastavno gradivo. Na nastavi se uglavnom zabavljaju, ometaju druge, kasne na nastavu, često neopravdano izostaju s nje ili izbjegavaju pojedine predmete. Tako je već spomenuti Rom iz šestog razreda izostao u kratkom vremenu tri ponedjeljka s nastave, a to je obrazložio riječima da bi morao odgovarati engleski da se pojavio u školi. Uzrok

je te neodgovornosti uglavnom u roditeljima, ali i u tzv. pozitivnoj diskriminaciji.«
(*nastavnik hrvatskog jezika*)

»Manji dio romske djece je dobro uklopljen u razred u potpunosti i to pretežito ona koja žive u naselju ili su u njemu rođena. Ostala djeca Romi su vrlo teško uklopljeni u razred. Gradivo teško savladavaju i jedni i drugi.« (*nastavnik povijesti i zemljopisa*)

Komentar:

Kvaliteta integracije pripadnika neke etničke skupine u »društvo« u korelaciji je s nekoliko varijabli. Na primjeru izrazito marginalne etničke skupine kakva je romska, primjetno je da je poznavanje jezika činilac koji izrazito utječe na kvalitetu i razinu integracije u dominantni socijetalni sustav i njegove mikrosocijalne segmente. Upravo su tu Romi hendikepirani, što ih izrazito deprivilegira, kako u školi, tako i u mrežama socijalne stratifikacije. Teški životni (egzistencijalni) uvjeti, nizak životni standard i niska kvaliteta življenja velika su prepreka bilo kakvom obrazovanju (a onda i poznavanju službenog jezika, hrvatskoga), da bi navedeni sociokulturni uvjeti funkcionirali kao diskvalificirajući element u izlasku iz marginalnog socioekonomskog položaja. I tu je krug zatvoren, a romska tužna i teška sudbina biva gotovo zapečaćena i okoštala. Nadalje, obiteljska atmosfera i (ne)prilike, socijalizacija koja favorizira karitativni etos nasuprot produktivnome, dodatno ograničavaju neke nadarene pojedince unutar romske skupine. Stoga, za bolje »uključenje« i sudjelovanje mladih Roma u savladavanju školskoga gradiva, nužno je utjecati na socioekonomski ambijent i kulturne navike romske populacije, s tendencijom njihova mijenjanja i približavanja dominantnome sociokulturnom obrascu. Ostaje pitanje, može li se to činiti uz aktivnu participaciju samih Roma ili će pripadnici te skupine takav pokušaj shvatiti kao atak na vlastiti identitet? Pitanje je zahtjevno i vrlo teško, a mogući odgovor izrazito neizvjestan.

2. *Koliko ne-romska djeca u školi surađuju i kontaktiraju s učenicima Romima i izoliraju li ih iz svojih vršnjačkih skupina? Navedite neke primjere iz svakidašnje komunikacije s njima.*

»Učenici ne-Romi kontaktiraju i druže se s učenicima Romima u prostorima škole, a iz razgovora s učenicima druže se i nakon škole. Ne izoliraju ih iz vršnjačkih skupina, bar ne u školi. Ako i dođe do situacije da ne-Romi ne prihvaćaju Rome, ne žele sjediti s njima, to je zbog toga jer Romi nemaju razvijene higijenske navike, te često u školu dolaze prljavi, nepočestljani, zaudaraju, imaju nametnike u kosi češće nego drugi učenici. U tom segmentu imaju veliki utjecaj roditelji koji u tim situacijama ne žele da se njihova djeca druže niti sjede s Romima. Česte su situacije da se romska djeca udružuju u skupine i napadaju ne-romsku djecu u naselju.« (*defektolog-socijalni pedagog*)

»Ostali učenici žele društvo (posebno dječaka) s obzirom da im je on uzor (na neki način žele biti kao on, odvažni, cool, interesantni, zabavni ... Ne vole kad on postane ljut, onda se obično udaljavaju od njega.« (*učiteljica razredne nastave*)

»U mom razredu takve izolacije nema, ali ako je više Roma u razredu češće se segregiraju.« (*nastavnik hrvatskog jezika*)

»Upravo sam navela: barem u školi za vrijeme nastave, nisam primijetila da ih ne-romska djeca izoliraju ni u igri, ni na nastavi. Mnoga djeca im žele pomoći i pomažu im na nastavi. Na satu hrvatskoga jezika učenice redovito objašnjavaju samo gradivo, nepoznate riječi, ponavljaju upute i u suradničkim oblicima učenja sasvim ih ravnopravno tretiraju. Neka su romska djeca omiljena zbog nekih svojih vještina (lijepog crtanja, pjevanja, igranja nogometa i sl.)« (*nastavnica hrvatskog jezika*)

»Većina učenika u razredu surađuje i kontaktira s učenicima Romima. Zajedno se igraju na satu tjelesne i zdravstvene kulture i na odmoru. Na dopunskoj nastavi odlični učenici pomažu u učenju učenicima Romima. Ima slučajeva gdje su učenici Romi izolirani, ali to se događa rijetko i mali je broj takvih učenika koji ne prihvaćaju Rome.« (*učitelj razredne nastave*)

»Ostali učenici surađuju i kontaktiraju s (u nekim im prilikama i pomažu) učenicima Romima. Ne izoliraju ih. Učenici Romi su često bez pribora u školi te im je potrebno posuditi olovku, gumicu, papir i sl. Učenici često ne razumiju postavljeni zadatak pa im učenici ne-Romi objašnjavaju. Učenici Romi nikada ne pišu domaće zadatke, što za druge učenike predstavlja negativan primjer.« (*učitelj razredne nastave*)

»Sva ne-romska djeca bez iznimke kontaktiraju s Romima, iako ne pokazuju razumijevanje za mnoge njihove postupke. Romi su više godina stariji od ostalih učenika u razredu (sedamnaestogodišnjak u sedmom razredu, šesnaestogodišnjak u šestom, dvojica petnaestogodišnjaka u četvrtom...) pa nije rijetkost da zlostavljaju ostale učenike (u našim se medijima može sresti suprotno mišljenje, ali za našu školu ono ne vrijedi). Kad je nedavno šesnaestogodišnji Rom iz šestog razreda počinio štetu na školskom inventaru, nitko od učenika koji su to vidjeli nije htio posvjedočiti o događaju. Jedan od učenika mi je nasamo rekao da mi ne smije ništa reći jer da mu je spomenuti Rom jednom prije slomio naočale. Nikad mi se neki učenik Rom nije požalio da ga učenici ne-Romi izoliraju.« (*nastavnik hrvatskog jezika*)

»Vrlo mali broj djece ne-Roma surađuje s djecom Roma; ako suradnje i ima, ona je bazirana na školu, a u naselju suradnje skoro niti nema. Jedan od razloga nesuradnje i nekomunikacije je i dobna razlika. Rijetko koje dijete Rom ide u razred sa svojim vršnjacima.« (*nastavnik povijesti i zemljopisa*)

Komentar:

Suradnja i socijalna interakcija te komunikacija kao njezin razvijeni simbolički oblik imaju presudnu važnost za kvalitetu integracije pojedinaca i skupina u lokalne zajednice i šire socijalne sustave. Škola je tu posebno indikativna utoliko što je ta institucija činilac socijalizacije i uvođenja mladih u šire »društvo«. Romi nisu, što je evidentno iz analiziranih intervjua, izolirani od ostalih učenika u školi, ali ni dostatno integrirani. Jedan od važnijih istaknutih razloga jest i njihova starija životna dob. Učenici uglavnom ne završavaju školsko obrazovanje u redovnom roku, a neki kasnije kre-

ću u školu, što dovodi do situacije u kojoj razred ne funkcionira kao skupina vršnjaka. Ako tome dodamo i različit socijalizacijski okvir unutar kojeg se usvajaju norme i vrednote u romskim krugovima od ne-romskog okruženja, tada je još više razvidno zašto učenici Romi nisu dovoljno integrirani u školski razred. Kao razlozi povremenog prekida ili zastoja u komunikaciji navode se i higijenske navike te drugačiji socio-kulturni obrasci komunikacije i socijalne interakcije u romskom i ne-romskom socio-kulturnom okruženju. Zbog nekih oblika ponašanja mladi Romi postaju zanimljivi i školskim kolegama, no najčešće su to ipak negativni socijalizacijski uzori, od agresivnog ponašanja do neispunjavanja školskih obveza. Komunikacija učenika ne-Roma i Roma ipak je znatno intenzivnija u »školskom dvorištu« nego izvan njega (u naselju Kozari Bok), što ukazuje da je školski program i obveza prisutnosti u školi gotovo jedini integrativni činitelj njihova međusobnog druženja i suradnje.

3. Čujete li kada pogrдне nazive za učenike Rome (npr. Ciganin ili nešto drugo) i žale li se oni sami ponekad Vama zbog tih razloga?

»Pogrđni nazivi se čuju u situacijama sukoba, ali u normalnoj komunikaciji vrlo rijetko.« (*defektolog-socijalni pedagog*)

»Romi su inače osjetljivi, a posebno na pogrдне nazive. U mom razredu to se jako rijetko dogodi, a onda Romi reagiraju burno.« (*učiteljica razredne nastave*)

»Uglavnom Cigo, Cigan, ali se to čuje vrlo rijetko. Možda je situacija drugačija kad nema učitelja.« (*nastavnik hrvatskog jezika*)

»U našoj školi djeca često međusobno komuniciraju neprimjereno – grubi su fizički i verbalno. Ali to nije povezano s pripadnošću nekoj nacionalnosti, vjeri ili slično. Romska se djeca požale na pogrđni naziv 'Cigan' samo kad je to rečeno u kontekstu neke žešće svađe koja nije izbila zbog različitosti nego zbog svakodnevnog situacije. Kao kad se drugoj djeci kaže namjerno nešto ružno da bi ih se povrijedilo. Inače ne.« (*nastavnica hrvatskog jezika*)

»U našem odjelu učenici rijetko učenike Rome nazivaju pogrđnim imenima.« (*učitelj razredne nastave*)

»Ne čujem nikada pogrдне nazive mada se učenici Romi znaju žaliti.« (*učitelj razredne nastave*)

»Osobno ne smatram da je riječ Ciganin pogrđna, već je to sasvim obična riječ koja u hrvatskom jeziku živi stoljećima i označava pripadnika romskog naroda. Riječ Rom se počela nametati u novije vrijeme i nije još zaživjela (u ruskom se nije uopće pojavila pa je riječ Ciganin jedina u službenoj uporabi). Stoga se može čuti i od učenika ne-Roma riječ Ciganin, istina nekad bez ikakvih ružnih primisli, ali ponekad i s omalovažavajućim prizvukom. Primijetio sam da učenici ne-Romi vrlo rijetko rabe, govoreći o učenicima Romima, ime njihove narodnosti, već ih najčešće nazivaju njihovim osobnim imenima. I sami učenici Romi koriste riječ Ciganin. Prije nekoliko godina kad sam upisivao podatke novopridošle učenice u imenik, ona mi je na upit o narodnosti jednostavno odgovorila da je Ciganka. Nedavno je petnaestogodišnji Rom iz moga šestog razreda, govoreći mi o nekim dječacima Romima

rekao ovako: 'Tamo su bili neki Cigići...' Inače nisam nikada imao pritužbi učenika Roma da ih se pogrdno naziva.« (*nastavnik hrvatskog jezika*)

»Vrlo često učenici ne-Romi pogrdno nazivaju romsku djecu i česti su slučajevi pritužbi romske djece nama nastavnicima u školi.« (*nastavnik povijesti i zemljopisa*)

Komentar:

Stigmatizacija »odozdo« često je u visokoj korelaciji sa stigmatizacijom »odozgo«, nametnutoj od strane moćnih skupina, koja je bila u značajnoj mjeri prisutna u ratnom (1991.–1995.) i neposrednom poslijeratnom razdoblju. Utoliko se može govoriti o priličnoj dozi kontaminacije sociokulturnog ambijenta u Hrvatskoj upravo različitim stigmama koje su najčešće pogađale manjine (od nacionalnih, vjerskih do seksualnih i sl.). U takvome sociopsihološkom ambijentu svakako je i školski ambijent poprimio barem donekle takve »teške« sociokulturne obrasce. Romi su izrazito marginalna skupina i očekivalo bi se da su među onima koji su jače na »udaru« onih koji stigmatiziraju u svakodnevnoj komunikaciji. Što pokazuju odgovori? Učenici Romi, po saznanjima njihovih nastavnika, u nekim situacijama (sukobi npr.) jesu objekt stigmatizacije od strane drugih učenika. Situacija je upravo »tipična«, utoliko što su i protekli ratni sukobi pokazali da ono što je sustavno potisnuto, u vremenu disfunkcije sustava od latentnoga postaje manifestno. Utoliko se može pretpostaviti da je i u školi etiketiranje kao oblik stigmatizacije prisutnije u odsutnosti institucionalnih aktera (nastavnici), pa je i njihov uvid samo segmentaran. Intervjuirani ukazuju i na osjetljivost Roma na uvrede tipa »Cigan«, »Cigo«, »Cigić« i sl.

4. Koji su po Vašem mišljenju najveći problemi učenika Roma i kako ih prevladati?

»Najveći problemi učenika Roma su sljedeći. Nestimulativna sredina, gdje roditelji ne vide pozitivnu stranu škole, ne daju adekvatnu podršku, te su romska djeca u školi često samo zato što ih na to zakon obvezuje ili zbog socijalne pomoći. Teški socijalni status koji čine siromaštvo i loši stambeni uvjeti. Nepoznavanje jezika također je veliki problem. Sve romske obitelji s djecom govore isključivo romski jezik, te djeca dolaze u školu s nepoznavanjem hrvatskog jezika. Tu su još i nepismeni roditelji koji kao takvi ne mogu nikako pomoći svojoj djeci u savladavanju gradiva.« (*defektolog-socijalni pedagog*)

»Njihovi najveći problemi su: neredovito pohađanje nastave, nepisanje zadaća, nepoštenje pripora i neučenje kod kuće. Imaju svoju 'školu', imaju ljude koji im mogu pomoći, ali očito da ništa ne rade po tom pitanju.« (*učiteljica razredne nastave*)

»Najveći problem Roma je jezična barijera. Također problem vidim u neadekvatnom kadru koji ne poznaje jezik Roma. Primjerice, često na dopunskoj nastavi s djecom Romima razgovaram na njemačkom jeziku, ali rijetko dobro razumiju njemački (od onih koji su živjeli u Njemačkoj).« (*nastavnik hrvatskog jezika*)

»Najveći problem je hrvatski jezik koji im nije materinji, pa ga većina romske djece ne uspijeva naučiti jer za takvo učenje jezika ne postoje sustavne, organizirane, namjerne aktivnosti: dakle, jezična barijera. Interes i kriterij obitelji romske djece te

njihov način života bitno se razlikuje od onih u neromske djece. Uspješnost u životu mjeri se nečim drugim, a ne školskim uspjehom i znanjem koje nameće naš školski sustav. Problemi su rješivi dugoročno i organizirano. Potrebno je sustavno omogućiti romskoj djeci učenje hrvatskoga jezika, već od vrtića. Potrebno je educirati njihove roditelje, ne da promijene svoj mentalitet ili tradicionalne tekovine nego u smjeru shvaćanja i poticanja potrebe da njihova djeca mogu biti uspješna i pridonijeti napretku obitelji ako prihvate većinu kriterija našeg školskog sustava. Djeci osim učenja jezika valja organizirati dnevni boravak, poučiti ih raznim navikama i vrijednostima.« (*nastavnica hrvatskog jezika*)

»Najveći problemi učenika Roma su da ne znaju dobro hrvatski jezik, teže se sporazumijevaju i teže usvajaju nastavne sadržaje. Kod njih su slabo razvijene higijenske i kulturne navike, ne prihvaćaju ponekad pravila kućnog reda i često izostaju s nastave.« (*učitelj razredne nastave*)

»Naveo bih nekoliko problema. Nedovoljna suradnja roditelja i škole, neodgovornost i zapuštenost.« (*učitelj razredne nastave*)

»Problem učenika Roma je neodgovoran odnos prema učenju i drugim školskim obvezama. Nekoliko karakterističnih primjera: dvanaestogodišnja učenica drugog razreda uništila je namjerno tijekom školske godine tri puta sve svoje udžbenike (kad ih uništi, odmah besplatno preko centra za socijalni rad dobije nove). U paralelnom drugom razredu druga učenica Romkinja pred zaprepaštenom učiteljicom i učenicima slomila je redom sve svoje drvene bojice i bacala ih po razredu uz objašnjenje da ona toga kod kuće ima koliko hoće, a tata joj je rekao da u školi može raditi što god hoće i da joj nitko ne smije ništa. Šesnaestogodišnjak iz šestog razreda odlazi kući sa sata njemačkog jezika jer je to vrijeme ručka, a on je jako gladan. Jednom prije otišao je sa sata hrvatskog jezika jer se oznojio na satu tjelesne i zdravstvene kulture pa je »morao otići kući istuširati se i presvući«. Sličnih primjera našlo bi se još, a takvom stanju uzrok su nezreli i neobrazovani roditelji Romi i naše benevolentno društvo.« (*nastavnik hrvatskog jezika*)

»Najveći problem romske djece je slabo ili skoro nikakvo poznavanje hrvatskog jezika, često izostaju s nastave (što namjerno, što nenamjerno, jer su neki prisiljeni raditi sa starijim Romima na tržnicama ili, u goreu slučaju, prositi), nesuradnja roditelja i njihova nezainteresiranost za školu i školske probleme svoje djece. Problem se može prevladati temeljitijom pripremom za školu (učenje jezika) i nekoliko godina prije i pridobivanjem roditelja (milom ili silom) na suradnju.« (*nastavnik povijesti i zemljopisa*)

Komentar:

Učenici Romi čine populaciju u školi koja se izrazito razlikuje od ostalih učenika. Njihovi problemi u školi proizlaze iz socijalizacijskoga i egzistencijalnog ambijenta u kojem svakodnevno žive. Tradicija Roma baštini mnoštvo supkulturnih elemenata od kojih se mogu istaći drugačiji odnos prema radu, vremenu, prostoru, obrazovanju i sl. Sve ove vrednote imaju drugačiju poziciju unutar korpusa vrijednosti i normi romske populacije i u savladavanju školskih obveza imaju izrazito disfunkcionalnu

ulogu. Iz intervjuja se saznaje kako je roditeljska sredina nepoticajna za mlade Rome, ukoliko ih se želi integrirati u hrvatski školski sustav. Obrazovanje kao činilac socijalne promocije nije uopće zaživio u romskim krugovima. Učenici Romi ne pišu domaće zadaće, ne uče kod kuće i ne nose pribor u školu. Sve je to dio drugačijeg socijalizacijskog nasljeđa u kojem obrazovanje nema nikakvu važnost. Ako se situacija barem donekle i mijenja, učenici Romi imaju još jednu veliku prepreku: jezičnu barijeru.⁵

5. Što bi bilo bolje za učenike Rome, posebni razredi samo za njih ili pohađanje nastave sa svim ostalim učenicima? Obrazložite Vaš odgovor!

»Za učenike Rome je vrlo važno da pohađaju nastavu s drugim učenicima, ali je za njih potrebno osigurati produženi boravak, u kojem bi više radili na učenju hrvatskog jezika, te bi mogli napisati zadaću, odnosno dobiti bi potrebnu podršku u učenju koju kod kuće zbog nepismenosti roditelja ne mogu dobiti. Vrlo je važno romske obitelji educirati, a djeci omogućiti pohađanje predškolskih ustanova kao obavezno, barem dvije godine prije polaska u školu, obvezno integrirano s djecom ne-Roma.« (*defektolog-socijalni pedagog*)

»Za njih bi bilo bolje da pohađaju nastavu u posebnim razredima (zbog svog posebnog mentaliteta) i da ne mogu predbacivati učiteljima kako ih šikaniraju, što nije istina.« (*učiteljica razredne nastave*)

»Ja bih se odlučila za zajedničko pohađanje nastave s ostalim učenicima, ali bih im dala pojačanu nastavu hrvatskog jezika od strane učitelja koji razumije njihov jezik. Primjerice, ja bih bila spremna na dodatnu edukaciju.« (*nastavnica hrvatskog jezika*)

»Integracija s ostalima, uz učenje hrvatskog jezika i nekih navika.« (*nastavnica hrvatskog jezika*)

»Mislim da je za učenike Rome dobro da pohađaju nastavu s ostalim učenicima, jer su uglavnom prihvaćeni.« (*učitelj razredne nastave*)

»Romi mogu ići u čiste razrede s drugim učenicima ali uz promjenu stava prema školi.« (*učitelj razredne nastave*)

»Ukoliko bi bio toliki broj Roma u školi da se može formirati romski razred, tada bi bilo dobro formirati za njih poseban razred. To bi vrijedilo samo za prvi razred i to iz ovih razloga. U našu školu Romi se upisuju u prvi razred s nekih osam do devet godina starosti. Osim što su stariji od ne-Roma u razredu, nisu ni pripremljeni za školu. Nemaju ni minimum higijenskih, radnih i kulturnih navika, a neki ne poznaju ni osnove hrvatskog jezika. Ovo posljednje posebno vrijedi za albanske Rome kojih je sve više u našoj školi. Od učenika Roma čiji su roditelji došli iz Bosne osamdesetih godina, može se čuti da između bosanskih i albanskih Roma vlada velika nesnošljivost jer da su ovi posljednji prljavi i neuredni, a i došli su kasnije pa su se ubacili u prostor 'starosjedilaca'. Među njima nema nikakvih odnosa. Dakle, u pr-

---

⁵ I ovdje se pored niza problema mogu navesti i neke pozitivne inicijative/akcije. Tu se posebno mogu istaći Ljetna škola djece Roma u Hrvatskoj, Romska ljetna škola Zajednice Roma Hrvatske i Romski predškolski centar »Ceferino Jimenez Malla«.

vom romskom razredu bi se pojačano radilo na stvaranju higijenskih, radnih i kulturnih navika, učenju hrvatskog jezika, a i socijalizaciji, kako među samim Romima, tako i s učenicima ne-Romima koji su u školi. Od drugog do četvrtog razreda, ovisno o napredovanju svakog pojedinog učenika, učenici Romi bi postupno prelazili u nacionalno mješovite razrede. Mislim da bi u tom slučaju ostvarili bolje rezultate i ne bi u tolikoj mjeri kao sada bili upućivani na popravne ispite ili na ponavljanje razreda. Sada samo rijetki Romi uspiju završiti osmi razred, iako neki u osnovnu školu idu do osamnaeste godine.« (*nastavnik hrvatskog jezika*)

»U slučajevima gdje romska djeca dobro govore hrvatski treba ih uklopiti u redovitu nastavu i mješovite razrede, a tamo gdje je situacija drugačija bilo bi dobro oformiti zasebne razredne odjele s pojačanim učenjem jezika.« (*nastavnik povijesti i zemljopisa*)

Komentar:

Između učenika Roma i drugih polaznika škole uočena je vrlo velika razlika u higijenskim navikama, predznanju s kojim dolaze u školu, radnim navikama, obiteljskom okruženju u kojem odrastaju i sl. Kako se takve razlike odražavaju na integraciju učenika romske populacije u školske razrede i što bi za tu populaciju učenika bilo bolje: uključenje u školske razrede s ostalima ili formiranje posebnih razreda samo za učenike Rome?⁶ Nastavnici koji predaju mladim Romima uglavnom podržavaju ideju o pohađanju nastave zajedno s drugim učenicima. Iako ne iznose argumente o razlozima za to, pretpostavljamo da ih ima više. Kao mogući razlog valja uzeti u obzir nedostatak nastavnika koji poznaju romski jezik i kulturu, što već u startu limitira ideju o posebnim razredima. Zatim je tu i vrijednosni sustav Roma koji baštini neke posve drugačije vrednote među kojima rad i znanje gotovo uopće nisu pozicionirani. Stoga, da bi se učenike Rome koliko-toliko uključilo u dominantni vrijednosni sustav, potrebno ih je »suočiti« s drugima/drugačijima koji prakticiraju navedene norme i vrednote. Većina intervjuiranih ističe također potrebu dodatne edukacije, ponajprije u savladavanju hrvatskog jezika, kao i pojačan rad na stvaranju higijenskih navika i kulturnog ophođenja u svakodnevnoj komunikaciji.

6. Zašto se, po Vašem mišljenju, Romi sporo uključuju u hrvatsko društvo, pa onda i u obrazovni sustav?

»Romi se sporo uključuju u hrvatsko društvo prije svega zbog nepoznavanja jezika, vrlo niskog obrazovnog nivoa (nepismeni su ili imaju par razreda osnovne škole), kao populacija imaju izrazito loše socijalne i zdravstvene uvjete.« (*defektolog-socijalni pedagog*)

»Sporo se uključuju u društvo zato što žive drugačijim načinom života. Traže svoja prava, a ne vide koje su im dužnosti.« (*učiteljica razredne nastave*)

---

⁶ Europska Unija je na to pitanje dala odgovor još 1989.: kulturna autonomija i integracija, a ne asimilacija. Tako je EU te godine donijela konceptualne dokumente u funkciji izobrazbenog položaja Roma (Hrvatić, 2000).

»Često su izolirani, a po mome sve počinje od nedovoljno dobrog razumijevanja jezika. Romi su najčešće vrlo simpatični i komunikativni ljudi, pa je šteta da se takve kvalitetne ljudske osobine bolje ne iskoriste u društvu.« (*nastavnik hrvatskog jezika*)

»Isključivo zbog razlike u vrijednosnom sustavu i načinu života, zarađivanja te nemogućnosti napredovanja u školi.« (*nastavnica hrvatskog jezika*)

»Romi se sporo uključuju u hrvatsko društvo zbog drugačijeg načina života.« (*učitelj razredne nastave*)

»Glavni uzrok tome su sami Romi, ali i naše društvo. Romi ne žele mijenjati svoj tradicionalni način života kako bi se prilagodili vremenu i sredini, zbog čega ih opet i sredina nerado prihvaća. Skloni su za naše pojmove neradu jer se nerado opredjeljuju za stalni posao koji zahtijeva da svaki dan u isto vrijeme dolaze i odlaze s posla. Oni više vole slobodno raspoređivati svoje vrijeme prema trenutnom raspoloženju. Romi se u pravilu prijavljuju na zavod za zapošljavanje, iako najčešće ne žele dobiti posao (zbog prije rečenoga, a i zbog male plaće koja je takva jer su najčešće bez osnovnog obrazovanja). Radije se bave nelegalnim poslovima jer se tako bolje zaradi, budući da na takav prihod ne plaćaju porez, a kao nezaposleni ostvaruju pravo na socijalnu pomoć, za brojnu djecu primaju dječji doplatak ... Po pričanju samih učenika, obitelji imaju i 2–3 automobila koje sakrivaju od djelatnika Centra za socijalni rad kako ne bi izgubili pravo na socijalnu pomoć. Mnogi roditelji Romi upisuju djecu u školu samo da bi mogli dobiti potvrde o pohađanju škole koje zatim mogu koristiti za ostvarivanje prava na socijalnu pomoć i druge povlastice. Odgovara im i to što djeca u školi dobivaju besplatno užinu. Za učenje djece ne brinu uopće, a ni za izostajanje s nastave. Djecu iz naše škole sretnem pred crkvom ili na drugim prometnim mjestima kako prose zajedno s roditeljima. Većina roditelja Roma ne smatra da je djeci za život potrebno školovanje. Žele da im se djeca bave istim poslovima kojim se bave i sami jer misle da im je tako bolje. Tu još treba spomenuti i veliku rascjepkanost među samim Romima koji gledaju samo svoj uski interes, a druge Rome doživljavaju samo kao konkurenciju koja im preotima dio novca iz proračuna i drugih fondova namijenjenih svim Romima. Društvo je krivo jer ne sankcionira ponašanje roditelja Roma. Roditelje se nikad ne kažnjava zbog zanemarivanja djece, zbog nedolazaka na roditeljske sastanke i individualne razgovore s razrednicima kad ih se poziva jer djeca imaju problema u školi, zbog izostajanja s nastave i uopće neslanja djece u školu, zbog prosjačenja i drugih oblika dječjeg rada koji je zabranjen poveljom UN-a o dječjim pravima, a i našim zakonima. Međutim, roditelji su zadovoljni jer ostvaruju različita prava, a praktično bez ikakvih obveza. Osnivaju se brojne udruge koje skrbe samo o tome kako pomoći Romima i to gotovo isključivo novčano i materijalno. Zalažu se da se Romima svugdje daje prednost što kod Roma stvara osjećaj da oni imaju samo prava, a nikakve obveze (od njih sam čuo da imaju samo prava, a ne i obveze). To je ta tzv. pozitivna diskriminacija koja jako šteti baš samim Romima, a to joj nije intencija. Ona nenamjerno potiče parazitiranje Roma, a to svakako nije rješenje problema.« (*nastavnik hrvatskog jezika*)

»Uključivanje u moderno društvo kod Roma je najveći problem. Uzrok tome vjerojatno je njihov 'romski' način života, gdje se pridržavaju svojih nepisanih pravila i obveza, svojih normi. Materijalna situacija Roma nije izgovor takvom načinu života jer se i dobro situirani Romi ne žele uključiti 'aktivno' u naše društvo. Jedan od razloga slabog uključivanja Roma možemo tražiti i u našem društvu koje na Rome gleda s dosta nepovjerenja i straha pa čak i rasne nesnošljivosti.« (*nastavnik povijesti i zemljopisa*)

Komentar:

Marginalizacija, a u težim slučajevima i diskriminacija pojedinih skupina često su pokazatelji socijalne (ne)pravednosti i demokratskog ustroja društva/države. Poseban problem javlja se u situaciji kada pripadnici tih marginalnih skupina ustraju na vlastitoj marginalnosti, bez većih ili često nikakvih napora da se iziđe iz tog »začaranog kruga«. Romi su tradicijom, usmenom predajom, načinom života najtipičniji primjer za skupinu koja perpetuira marginalnost kao »uhodanu« egzistencijalnu zbilju, po svemu sudeći vrlo teško promjenjivu. Može li se Romima pomoći da napuste svoje »krugove pakla« i osvoje »vijenac sreće« (Đurić, 1987), ili će se bijeda i siromaštvo obnavljati unedogled? Postoji li volja za promjenom statusa samih pripadnika te skupine? Barijere koje ometaju kvalitetnu integraciju (uključivanje) Roma, a time i učenika iz te etničke skupine, brojni su. Iz intervjua doznajemo da je jezik vjerojatno i najveća prepreka. Nepoznavanje ili slabo poznavanje u ovom slučaju hrvatskog jezika, uvelike onemogućava Rome u ovladavanju školskim gradivom, a time i kvalitetnijom i uspješnijom socijalnom promocijom unutar stratifikacijskog sustava hrvatskoga društva. Kao moguće rješenje predlaže se i pojačano učenje hrvatskog jezika. Za takve »mjere« opet nedostaju neki drugi činioci, naročito infrastrukturni i socijalizacijski. Učenici Romi uglavnom žive u izrazito lošim egzistencijalnim ambijentima, što im onemogućava održavanje minimuma socijalnih, zdravstvenih i higijenskih navika. Njihovi su roditelji u tom pogledu još slabije motivirani, što situaciju čini težom i gotovo nerješivom. Pretpostavka koja uz ostale, najviše u perspektivi može mijenjati situaciju jest promjena vrijednosnog obrasca. Umjesto etike raspodjele ionako skromnih resursa i karitativnog etosa, usvajanje proizvodne etike i afirmacije rada mogli bi Rome izvući iz margine i inkorporirati u »društvo« kao skupinu ravnopravnu s ostalima. No je li to samo nova utopija, pogotovo u krugovima onih koji pored dobrih namjera, često i same Rome i njihovu trenutnu in-poziciju koriste za vlastite probitke, kako materijalno-statusne tako i medijsko-prezentacijske? I napokon, žele li Romi to?

7. Kakvi su kontakti Roma roditelja sa školom i nastavnicima i ima li tu problema?

»Kontakti Roma roditelja sa školom su vrlo loši. Ne dolaze, ili dolaze vrlo rijetko na roditeljske sastanke ili informacije. Vrlo često im se šalju pismeni pozivi na koje se vrlo rijetko odazivaju. Često do roditelja Roma dolazimo isključivo preko Centra za socijalni rad. Naravno da ima roditelja Roma, ali u vrlo malom broju, koji imaju dobru suradnju sa školom, no njihov je obrazovni nivo i socijalni status nešto viši od ostatka romske populacije.« (*defektolog-socijalni pedagog*)

»Svi, pa i roditelji vole kritizirati, pričati da će dati sve od sebe da pomognu i djetetu i učitelju, a onda naprave sasvim drugačije (ne naprave ništa, puno obećanja koje ne ispune).« (*nastavnica hrvatskog jezika*)

»Ja nemam nikakvih problema s roditeljima Romima, dapače, rado surađujem s njima (a nadam se i oni sa mnom).« (*nastavnik hrvatskog jezika*)

»Svakojaki, od dobrih do loših, čak i nasilnih. Ima, naravno, problema ali u mom razredničkom iskustvu uglavnom su dobra iskustva.« (*učiteljica hrvatskog jezika*)

»Kontakti roditelja Roma i učitelja su izrazito rijetki, bez obzira na poticaje učitelja.« (*učitelj razredne nastave*)

»Kontakti Roma roditelja sa školom i nastavnicima su prava rijetkost. U mom razredu majka Romkinja se odazvala na razgovor o problemima koje ima njen sin tek na pismeni poziv. Drugi put se pojavila kad joj je Centar za socijalni rad uputio poziv na razgovor zbog velikog broja neopravdanih sati njenog sina. Došla je ljuta i prijetila onome tko je poslao prijavu. Pedagoginji je rekla da će biti još batina u školi, misleći pritom na događaj od prethodnog dana kad je njen brat (otac učenice koja je lomila drvene bojice – opisano u odgovoru br. 4, op.a.), koji ima podeblji policijski dosje, u nazočnosti ravnateljice i pedagoginje fizički napao učitelja razredne nastave jer mu je sin slagao da ga je učitelj istukao. Iako je učitelj završio na dužem bolovanju, a policija privela nasilnog oca, o tome nisu javljali mediji.« (*nastavnik hrvatskog jezika*)

»Kontakti roditelja Roma sa školom su ili vrlo slabi ili nikakvi. Vrlo rijetko se odazivaju na roditeljske ili informativne razgovore. Ne odazivaju se na službene pozive sve do onoga trenutka dok im se ne zaprijeti zakonskim aktima ili oduzimanjem nekih privilegija (osobito novčanih).« (*nastavnik povijesti i zemljopisa*)

Komentar:

Za uspješan nastavni proces i usvajanje znanja u školi važna je komunikacija između nastavnika i roditelja. U socijalnoj interakciji koja uključuje institucionalno (nastavnici) i mikrosocijalno (roditelji) događa se proširivanje i »preispitivanje« sekundarne i primarne socijalizacije. I dok je u »normalnim« prilikama to međusobna dopuna i često međusobni pozitivni utjecaj jedne na drugu, u slučaju romske učeničke populacije situacija je nešto drugačija. Primarna socijalizacija u roditeljskom domu u Roma je oblikovana i prožeta supkulturnim obrascima koji su u bitnom otklonu od dominantne kulture hrvatskoga društva. Rad, obveze, odgovornost, znanje, napredovanje, socijalna sigurnost, svakako nisu dominantne pa i očekivane vrijednosti u socijalizacijskom ambijentu i vrijednosnom korpusu romske etničke skupine.⁷ Utoliko je suočavanje učenika Roma s drugačijim kulturnim obrascima najčešće vrlo bolno i traumatično. Sekundarna socijalizacija i institucionalni ustroj školskog sustava funkcioniraju kao

⁷ Tako Zoran Šućur ističe: »Kulturna marginalizacija Roma ogleda se općenito na razini vrijednosnog sustava. Oni su donijeli sa sobom sustav vrijednosti u kojem zapadnjački materijalizam nije vrhovna vrijednost. To je zasigurno određivalo njihov odnos prema zapošljavanju i radu. S druge strane, kad prihvaćaju vrijednosne orijentacije društava u kojima žive, osuđeni su živjeti u anomijskoj situaciji« (Šućur, 2000: 221).

svojevrsni »prijeteći projekt« za učenike Rome. Odgovor na tu frustrirajuću situaciju su kvaziškolske strategije, od bježanja s nastave, nepisanja domaćih zadaća, pa do razbijanja inventara i sukoba s drugim akterima u razredu (učenici, nastavnici). Intervjuirani nastavnici potvrđuju naša očekivanja: kontakti Roma roditelja sa školom vrlo su slabi. Oni u školu dolaze tek nakon intervencije neke druge ustanove (Centri za socijalnu skrb), a tek obrazovaniji Romi uspostavljaju nešto bolju komunikaciju s nositeljima nastavnog procesa. Kao i u svih aktera koji baštine epsku komunikaciju i vokabular (a u Roma je to izrazito prisutno), obećanja su velika, »priča« funkcionira kao supstitut odgovornosti i ispunjavanja obveza u zbiljskom socijalnom ambijentu. Tek drugačiji pristup roditelja Roma nastavnom procesu i školi u cjelini može stvoriti kvalitetniju mikrosocijalnu »klimu« i drugačiji (učinkovitiji) primarni socijalizacijski ambijent kao činilac kvalitetnije integracije mladih Roma u školski sustav.

8. Što je Romima u školi posebno važno, na što su osjetljivi i koliko se stide ili ponose vlastitim identitetom, činjenicom da su Romi?

»Teško mi je na ovo pitanje odgovoriti.« (*defektolog-socijalni pedagog*)

»Ponosni su na svoj identitet i jako osjetljivi. Stide se što ne znaju kao drugi, a neće se potruditi da budu bolji. Ne prepoznaju osobe koje im žele dobro.« (*učiteljica razredne nastave*)

»Mislim da su Romi ponosan narod i ne vidim da osjećaju sram zbog toga što su to što jesu. A i zašto bi? Jedini konflikt koji zna izbiti među učenicima je kada se nazivaju pogrđnim imenima ('cigo', 'bosanac', 'albanac'), ali to nije strogo vezano za romsku populaciju.« (*nastavnik hrvatskog jezika*)

»Važno im je, kao i svim drugim učenicima, da budu primijećeni, ravnopravni, čak i vrlo uočeni, da budu važni kao i svi ostali. Vole se isticati u svojim vještinama. Ima vrlo osjetljivih, emocionalno, kao i u neromske djece; uglavnom reaguju slično. O identitetu su relativno svjesni, kao i ostala djeca, nikad to ne ističu. Vole kad ih učitelji i drugi učenici vole.« (*nastavnica hrvatskog jezika*)

»Učenici Romi osjetljivi su kad ih drugi učenici vrijeđaju i rugaju im se. Djeci je važno da su prihvaćeni od druge djece. Važan im je pristup učitelja prema njima. Važna im je pozitivna ocjena, jer ih potiče u radu.« (*učitelj razredne nastave*)

»Romima u školi posebno je važna besplatna užina (jedna učenica čim dobije užinu, zna otići kući). Osjetljivi su kad im se prigovori zbog nepodopština koje čine. Niti se stide niti se ponose što su Romi.« (*nastavnik hrvatskog jezika*)

»Romi su jako osjetljivi na vrijeđanje i omalovažavanje, ali se ne stide reći da su Romi. Većina ih se ponosi time što su i tko su. Važno im je da se osjećaju sigurno, slobodno i ravnopravno.« (*nastavnik povijesti i zemljopisa*)

Komentar:

Identitet daje smisao postojanja pojedincu i skupini. Pripadnici neke skupine posebno su osjetljivi na vlastiti identitet i na eventualno osporavanje identiteta od strane drugih (uglavnom ne-pripadnika). Romi su u povijesti (pre)često osporavana, stigmatizirana, diskriminirana i proganjana skupina. U izrazito turbulentnim povijesnim zbiva-

njima, Romi su bili izloženi genocidu sve do uništenja te etničke skupine. Stoga je povijesno pamćenje Roma opterećeno tim teškim »slikama« u kojima je potiran njihov identitet i pravo na postojanje. Upravo je osebnost različitosti u pripadnika te skupine (od fizičke do kulturne) označila i njihovu tešku sudbinu, sve do pokušaja zatiranja identiteta, a onda i fizičke eliminacije samih Roma. Iz odgovora intervjuiranih saznajemo da su učenici Romi ponosni na svoj identitet i jako osjetljivi na sve što njihov identitet dovodi u pitanje. Identitet skupine može se dovoditi u pitanje i neizravno. U slučaju učenika Roma, identitet sadrži njihov način življenja kao i kulturne obrasce koje su interiorizirali. U svakodnevnoj komunikaciji s ne-pripadnicima skupine, kao i predstavnicima institucije (škola), učenici Romi su »podsjećani« na to da su drugačiji. Utoliko ostaje teško pitanje, kako integrirati romske učenike u školski sustav a istodobno očuvati pa i razvijati njihovo pravo na vlastiti identitet? Svaki oblik integracije učenika Roma u obrazovni sustav pa i šire, u dominantni socijalni ustroj, trebao bi biti senzibiliziran na sve specifičnosti te populacije. Stoga je uputno vrlo postupno i pažljivo utjecanje na njihove vrijednosne obrasce, uz poštivanje i očuvanje svih posebnosti koje čine identitet Roma u Hrvatskoj.

5. Zaključna razmatranja

Što pokazuje analiza provedenih intervjua s nastavnicima u zagrebačkom naselju Kozari Bok (OŠ dr. Vinka Žganca) o problemima integracije, stigmatizacije i identiteta učenika Roma u navedenoj školskoj ustanovi? Jesu li učenici Romi integrirani u školski ambijent, dolazi li često do »etiketiranja« i stigmatizacije pripadnika te skupine i kako to utječe na percepciju od strane Drugih i autopercepciju Roma, te na njihov identitet kao pripadnika etničke skupine? Romi su integrirani u školski socioprostorni i kulturni ambijent više formalno i na niskoj razini. Poteškoće koje sprečavaju kvalitetniju integraciju mnogobrojne su, a posebno se izdvajaju socioekonomske (nizak životni standard, nedostatak elementarnih infrastrukturnih objekata) te sociokulturne (niska ili nikakva naobrazba roditelja, supkulturni vrijednosni sustav). Zadiranje u navedeno implicira bitno mijenjanje romskog načina života, što uključuje i promjenu romskog identiteta. Ostaje pitanje jesu li takve promjene moguće i dokle one smiju dopirati a da ne dovedu u pitanje identitet te etničke skupine? Socijalna interakcija i komunikacija s ne-romskim učenicima postoji, ali nije potpuna i zadovoljavajuća. Razlozi su, pored tradicionalnih predrasuda prema pripadnicima romske etničke skupine, još nekoliko činilaca. Prije svih to su uglavnom starija životna dob učenika Roma, kao i njihovo sasvim drugačije životno iskustvo i egzistencijalni ciljevi. Stigmatizacija Roma je segment sociopsihološkog ozračja u kojemu je takav oblik nastupanja bio toleriran u krugovima koji predstavljaju dominantnu kulturu. U razrednim odjelima stigmatizacija je uočena u konfliktnim situacijama kada su Romi nazivani Ciganima. Učitelji (institucionalna kontrola) uglavnom predstavljaju »branu« takvim pojavama, a sami akteri (učenici Romi) osjećaju se pogođeni takvim nazivima, nakon čega reagiraju burno prema drugima učenicima ili se žale nastavnicima na takve postupke.

Različitost romskog identiteta ne iscrpljuje se samo u nekoliko dimenzija poput jezika, povijesti, običaja već obuhvaća gotovo sve aspekte življenja. Utoliko je pro-

blem teži, a koegzistencija i posebice kvalitetna integracija u »društvo« ostaje teško ostvariv cilj. Sa stajališta školskog sustava i uključivanja svih aktera u njegove provedbene podsustave (odgojni, obrazovni) učenici Romi su važan problem. U njihovom vrijednosnom sustavu škola ne figurira kao činilac vertikalne prohodnosti, pa se od njih doživljava kao teret ili eventualno mjesto elementarne socijalne skrbi (topli prostor, dnevni obrok i sl.). Stoga se i nameće pitanje, što je bolje za tu populaciju učenika, uključivanje u razrede s ostalim učenicima ili posebni razredi samo za njih? Iako ima argumenata za obje solucije, ipak iskustvo pedagoga i učitelja govori u prilog pohađanja razreda s drugim učenicima. Pritom kao argument navode pozitivni »socijalni pritisak« i već usvojene obrazovne standarde koji mogu potaknuti ili pak »natjerati« učenike Rome na hvatanje priključka i kakvu-takvu integraciju u školsko-obrazovni sustav. Varijanta s posebnim razredima (osim praktičnih teškoća, nedostatak nastavnoga kadra iz redova Roma) ima nedostatak u manjku »kritične mase« motiviranih i predisponiranih aktera za usvajanje novih obrazovnih sadržaja. Za izlazak iz tih teškoća potrebne su drugačije pozicijske i predispozicijske pretpostavke, što bi onda imalo utjecaja i na svakodnevnu situacijsku dimenziju romskoga života. Pod pozicijskim se impliciraju uloge aktera iz te etničke skupine u funkcionalno radnom ustroju hrvatskoga društva, što omogućuje/pretpostavlja i drugačije predispozicijske elemente (socijalizacijom internalizirane vrednote iz dominantne kulture), koji će činiti i nešto drugačiji habitus aktera iz romske etničke skupine. Promjene navedenih segmenata romskoga života, a što je izrazito težak (da li i ostvariv?) cilj, omogućile bi i drugačije situacijsko pozicioniranje i socijalnu interakciju učenika Roma (veća motivacija za obrazovne sadržaje npr.).

Komunikacija roditelja Roma i nastavnika vrlo je rijetka i neučinkovita. Za mijenjanje percepcije škole i nastavnog sadržaja u učenika Roma, nužno je mijenjati mikrosocijalni ambijent njihova odrastanja. U primarnoj socijalizaciji bilo bi nužno usmjeravati mlade Rome prema drugačijim sadržajima, u kojima važno mjesto ima škola i znanje. No to je za sada prezahtjevan cilj, koji dovodi u pitanje cjelokupni dosad poznati način romskoga življenja. U radikalnoj i brznoj varijanti takva bi strategija predstavljala i »udar« na ono najosjetljivije za svaku skupinu i pojedinca, njihov identitet. Učenici Romi ponosni su na vlastiti identitet i osjetljivi ukoliko im netko osporava pravo na različitost/samosvojnost. Ostaje kao temeljni problem/pitanje, kako integrirati Rome u »društvo« a pritom bitno ne mijenjati njihov identitet. Je li to uopće moguće? Iz svih nalaza dobivenih u ovim intervjuima, može se zaključiti da je pozicija Roma kao etničke skupine, a onda i učenika Roma, drugačija i sa stajališta integracije u hrvatsko društvo/školski sustav znatno teža od svih ostalih etničkih/nacionalnih (ili nekih drugih skupina). Marginalni društveni položaj, dugotrajni posebni način življenja, vrijednosni sustav, običaji i sve što čini romski identitet u znatnoj su opreci s dominantnim društvenim/kulturnim sustavom. Stoga smatramo da je integracija Roma moguća, uz državnu pomoć akterima iz te skupine, ali samo vrlo postupno i na dugi vremenski rok. Svako nasilno i prebrzo mijenjanje romskog načina života zadiralo bi u ono što ih čini posebnima (i što je njima najdragocjenije), njihov identitet, a bilo bi protivno usvojenim standardima i normama civilnoga i demokratskoga okruženja u koji se Hrvatska želi uključiti.

LITERATURA

- BLAŽEVIĆ, Robert (2003). »Tribalna stigma i nacionalizam«, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, Rijeka, br. 2, str. 795–804.
- BOGDANOVIĆ, Mira (2003). »Stigma i kako je steći: tribalna i karakterna stigma u proteklom ratu na prostoru bivše Jugoslavije«, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, Rijeka, br. 2, str. 907–912.
- CASTELLS, Manuel (2002). *Moć identiteta*. Zagreb: Golden marketing.
- DEVEREUX, Georges (1990). *Komplementaristička etnopsihoanaliza*. Zagreb: August Cesarec.
- ĐURIĆ, Rajko (1987). *Seobe Roma*. Beograd: BIGZ.
- Enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda*, sv. 3 (1979). Zagreb: JLZ.
- GEERTZ, Clifford (1998). *Tumačenje kultura*, sv. I i II. Beograd: Čigoja štampa.
- GOFFMAN, Erwing (1968). *Stigma: Management of Spoiled Identity*. Harmondsworth: Penguin Books.
- HERŠAK, Emil (ur.) (1998). *Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti – Školska knjiga.
- HRVATIĆ, Neven (2000). »Odgoj i izobrazba Roma u Hrvatskoj«, *Društvena istraživanja*, Zagreb, god. 9, br. 2-3 (46-47), str. 229–250.
- KATUNARIĆ, Vjeran (1991a). »Jedan uvod u interkulturalizam«, *Thélème*, god. 37, br. 2, str. 111–132.
- KATUNARIĆ, Vjeran (1991b). »Dimenzije etničke distance u Hrvatskoj«, u: Mladen Lazić (ur.). *Položaj naroda i međunacionalni odnosi u Hrvatskoj: sociologijski i demografski aspekti*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, str. 129–139.
- KYMLICKA, Will (2003). *Multikulturalno građanstvo*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- POSAVEC, Koraljka (2000). »Sociokulturna obilježja i položaj Roma u Europi – od izгона do integracije«, *Društvena istraživanja*, Zagreb, god. 9, br. 2-3 (46-47), str. 229–250.
- PUSIĆ, Eugen (1963). *Lokalna zajednica*. Zagreb: Narodne novine.
- PUSIĆ, Eugen (1995). »Identitet – diverzitet – kapacitet«, *Erazmus*, Zagreb, br. 11, str. 2–10.
- STEINDORF, Ludwig (2000a). »Identität, Ethnizität und Nationalität in Südosteuropa: Einleitung«, u: Cay Lienau i Ludwig Steindorf (ur.). *Südosteuropa*. München: Südosteuropa-Gessellschaft, str. 11–17.
- STEINDORF, Ludwig (2000b). »Konzepte der Nationsbildung bei Kroaten, Serben und Bosniaken«, u: Cay Lienau i Ludwig Steindorf (ur.). *Südosteuropa*. München: Südosteuropa-Gessellschaft, str. 159–165.
- ŠIBER, Ivan (1998). *Osnove političke psihologije*. Zagreb: Politička kultura.
- ŠTAMBUK, Maja (2000). »Romi u društvenom prostoru Hrvatske«, *Društvena istraživanja*, Zagreb, god. 9, br. 2-3 (46-7), str. 197–210.
- ŠUČUR, Zoran (2000). »Romi kao marginalna skupina«, *Društvena istraživanja*, Zagreb, god. 9, br. 2-3 (46-47), str. 197–210.
- VRCAN, Srđan (2003). »O političkim inscenacijama stigmatizacije: od folklornih do državno-političkih inscenacija stigmatizacije«, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, Rijeka, br. 2, str. 719–733.
- ŽUPANOV, Josip (1996). »Fašizam i antifašizam u svjetlu bipolarne vrijednosne orijentacije«, u: Ivo Goldstein et al. (ur.). *Antisemitizam, holokaust, antifašizam*. Zagreb: Židovska općina.

Dragutin Babić

STIGMATISATION AND IDENTITY IN THE ROMA: A VIEW FROM THE
“OUTSIDE” – THE CASE OF ROMA PUPILS IN THE SETTLEMENT OF
KOZARI BOK

SUMMARY

The Roma are a marginal group in Croatian society, insufficiently “included” into various segments of the social structure. This paper analyses interviews carried out in the elementary school “Vinko Žganec” in Kozari Bok (in Zagreb). Eight (8) teachers of that school were interviewed, who teach classes in which there are pupils of Roma ethnicity. The socio-economic *milieu* and the cultural patterns in which young Roma are socialised differs notably from the dominant socio-cultural pattern, which further marginalises and “excludes” members of this ethnic group from the local community in which they reside, as well as from broader societal structures. For Roma pupils, besides these unfavourable factors in the *milieu*, a lack of knowledge or a poor knowledge of the Croatian language represents a further obstacle in the process of their integration into the school system. The stigmatisation of the Roma represents a segment of the socio-psychological atmosphere in Croatia, which generated and tolerated such a form of social interaction and in which such a type of approach was tolerated in circles representing dominant culture. Stigmatisation can be noticed also in schools, especially in conflictive situations in which the Roma are called Gypsies. This is also an attack on the Roma’s identity, about which Roma pupils are especially sensitive. The most difficult problem in the process of integrating the Roma is precisely the question of identity. In what way and to what degree should the Roma way of life be altered, as a precondition for assuring high-quality integration, without in the process threatening the group’s identity?.

KEY WORDS: Roma, school, stigmatisation, identity, Kozari Bok

Dragutin Babić

STIGMATISATION ET IDENTITÉ DES ROMS : UN REGARD « DE
L’EXTERIEUR » – CAS DES ÉLÈVES ROMS DU QUARTIER DE KOZARI
BOK

RÉSUMÉ

Les Roms sont un groupe marginal dans la société croate, insuffisamment « intégré » dans différents segments de la structure sociale. Le présent article analyse les entretiens recueillis à l’école primaire et au collège Vinko Žganec, dans le quartier zagrebois de Kozari Bok, auprès de huit enseignants de cette école, travaillant avec des classes comprenant des enfants roms. Le climat socioéconomique et les modèles socioculturels au sein desquels les jeunes Roms se socialisent sont en net décalage avec le modèle socioculturel dominant, ce qui marginalise encore plus les membres de cette communauté et les « exclut » des communautés locales dans lesquelles ils évoluent et, plus largement, des structures sociétales en général. Pour les élèves roms, outre les difficultés suscitées par leur milieu déshérité, l’ignorance ou la connaissance imparfaite de la langue croate crée un gros obstacle dans leur processus d’intégration au système scolaire. La stigmatisation des Roms est un segment sociopsychologique du climat ambiant, qui a généré et toléré une telle forme d’interaction sociale et où une telle approche était tolérée dans les milieux représentant la culture dominante. La stigmatisation est sensible dans la vie scolaire également, en particulier dans les situations conflictuelles, où les Roms sont traités de « Tziganes ». Cela constitue une attaque contre l’identité rom, ce à quoi les élèves roms sont particulièrement sensibles.

Le problème le plus aigu dans le processus d'intégration des Roms est précisément la question de leur identité. Comment et combien faut-il changer le mode de vie rom, en tant que condition préalable à leur intégration, sans toutefois menacer l'identité de ce groupe

MOTS CLÉS : Roms, école, stigmatisation, identité, Kozari Bok